DOI: 10.31648/sp.12982

Mikołaj Truszkowski
Uniwersytet Łódzki
ORCID: 0000-0002-4262-5776
mikolaj.truszkowski@wpia.uni.lodz.pl

Płeć jako kryterium różnicowania sytuacji prawnej osób fizycznych – założenia konstytucyjnoprawne stanowienia mechanizmów uprzywilejowania wyrównawczego

Wstęp

Aksjologicznym fundamentem demokratycznego państwa prawnego jest zespół wzajemnie przenikających się wartości ustrojowych, wśród których kluczową rolę odgrywają praworządność, sprawiedliwość, godność człowieka, wolność oraz równość. Ostatnia z nich ma istotne znaczenie dla urzeczywistnienia idei społeczeństwa pluralistycznego[1]. Stanowi ona podwalinę nowożytnego, europejskiego konstytucjonalizmu. Jej doniosłość dostrzeżono bowiem już z 1789 r., wraz z proklamowaniem 26 sierpnia Deklaracji praw człowieka i obywatela. Stosownie do brzmienia art. 1 tego aktu prawnego „ludzie rodzą się i pozostają wolni i równi w swych prawach z punktu widzenia prawa. Różnice społeczne mogą opierać się tylko na użyteczności wobec społeczeństwa"[2]. Klauzula ta – na przestrzeni swojej ewolucji ustrojowej, będąc implementowana do ustaw zasadniczych kolejnych generacji – na stałe wpisała się w tradycję prawa konstytucyjnego[3].

---

[1] A. Sadowski, *Konstruowanie społeczeństwa pluralistycznego jako rozwiązywanie sprzeczności pomiędzy różnorodnością a wspólnotą*, „Pogranicze. Studia Społeczne" 2013, t. 22, s. 18.

[2] M. Podgórska, M. Rakowski, *Powszechna historia państwa i prawa: wybór tekstów źródłowych*, Łódź 2005, s. 51. Ustrojodawca rewolucyjny dokonał konkretyzacji przytoczonej zasady w art. 6 tego samego aktu normatywnego. Zgodnie z nim „[ustawa] powinna (…) być jednakowa dla wszystkich zarówno gdy broni, jak wówczas, gdy każe. Wszyscy obywatele są równi wobec prawa (…)".

[3] Szerzej zob. L. Garlicki, M. Zubik, *Uwagi do art. 32*, [w:] L. Garlicki, M. Zubik (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 2, 2016, Lex.

W literaturze przedmiotu przyjęto jednolicie, że konstytucyjna zasada równości, wyrażona w art. 32 ust. 1 zd. 1 Konstytucji RP[4] – „wszyscy są wobec prawa równi (…)", nie ma charakteru absolutnego[5]. Znajduje to swoje odzwierciedlenie w stanowiskach Trybunału Konstytucyjnego, według którego „charakter zasady równości (…) nie wyklucza możliwości uznania za zgodne z Konstytucją RP odmiennego traktowania podmiotów podobnych"[6]. Co jednak istotne, klauzula ta nie statuuje nakazu dokonywania różnicowania sytuacji prawnej podmiotów nieposiadających jednakowej cechy prawnie relewantnej, gdy nie jest to uzasadnione[7].

Jedną z właściwości prawnie istotnych, mogących uzasadniać (w określonych stanach faktycznych) ingerencję w sferę konstytucyjnej zasady równości, jest płeć człowieka. W oparciu o to kryterium prawodawca statuuje mechanizmy uprzywilejowania wyrównawczego, przybierające postać dyskryminacji pozytywnej, a więc dążące do korygowania „nierównej" sytuacji faktycznej kobiet i mężczyzn w życiu społecznym, gospodarczym i publicznym. Koresponduje to konstytucyjną klauzulą równouprawnienia kobiet i mężczyzn (art. 33 ust. 1 i 2 Konstytucji RP) oraz fundamentalnymi wartościami Unii Europejskiej, wyrażonymi w art. 8 w zw. z art. 10 traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej[8].

Innymi słowy, dopuszcza się możliwość „utrzymywania lub przyjmowania środków zapewniających specyficzne korzyści dla osób płci niedostatecznie reprezentowanej"[9]. Jednym z rozwiązań urzeczywistniających wspomnianą wartość jest projektowane unormowanie dotyczące gminnych (powiatowych, wojewódzkich) rad kobiet[10] czy też obecne w polskim porządku prawnym zróżnicowanie wieku emerytalnego. W tym aspekcie prawodawcy nie przysługuje jednak władza dyskrecjonalna. Nie ma wątpliwości, że stanowienie mechanizmów wyrównawczych musi odbywać się przy poszanowaniu standardów konstytucyjnych. Niemniej jednak kierunek współczesnego prawodawstwa uzasadnia podjęcie niniejszej problematyki i w tym

---

[4] Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).

[5] J. Uniejewski, A. Pazura, *Zasada równości wobec prawa – naruszenia a dyskryminacja*, „Humanistyczne Zeszyty Naukowe – Prawa Człowieka" 2013, nr 16, s. 167; M. Witkowska, *Zasada równości w stosunkach pracy na tle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2011, nr 1, s. 206.

[6] Wyrok TK z 15 kwietnia 2008 r., sygn. akt P 9/06.

[7] M. Truszkowski, A. Warston, *Glosa do Wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 13 grudnia 2022 r., sygn. akt K 3/22*, „Przegląd Sejmowy" 2024, nr 3–4, s. 146.

[8] Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana) (Dz. Urz. UE C 202 z 2016 r. z późn. zm.).

[9] Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE C 326 z 2012 r. z późn. zm.).

[10] Projekt ustawy o zmianie ustawy o samorządzie gminnym, ustawy o samorządzie powiatowym oraz ustawy o samorządzie województwa, Sejm X kadencji, https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12404751/katalog/13172460#13172460 (data dostępu: 15.02.2026).

zakresie wymusza – niejako następczo – przedstawienie wymagań, które powinny być spełnione przy stanowieniu wskazanych rozwiązań normatywnych.

Celem niniejszego artykułu jest ustalenie, jakie przesłanki dopuszczalności kreowania mechanizmów korekcyjnych (w zakresie kryterium płci) statuuje Konstytucja RP. Dla realizacji tego założenia konieczne jest udzielenie odpowiedzi na następujące pytania badawcze: czym podyktowane jest wprowadzanie unormowań wyrównawczych; w jakich warunkach płeć może stanowić prawnie relewantne kryterium różnicowania sytuacji prawnej jednostek; jaki związek musi zachodzić między kryterium płci a regulowanym problemem społecznym.

Na potrzeby przeprowadzenia niniejszych rozważań autor posłużył się metodą formalno-dogmatyczną, uzupełnioną o techniki aksjologicznego i socjologicznego badania prawa. Dokonano również przeglądu literatury przedmiotu.

Płeć jako cecha prawnie relewantna

Analizę konstytucyjnoprawną należy rozpocząć od charakterystyki płci jako cechy prawnej, przy czym jej relewantność w odniesieniu do konkretnego mechanizmu wyrównawczego należy stwierdzić *a casu ad casum*. Zdaniem autora – w ujęciu abstrakcyjnym *in genere* – nie można uznać tej kategorii prawnej za uzasadnione kryterium różnicujące. Jednocześnie warto zaakcentować, że pojęcie płci nie zostało zdefiniowane przez prawodawcę, a przedstawiciele poszczególnych dyscyplin naukowych odwołują się do wypracowanych w ich ramach stanowisk teoretycznych. Słusznie przy tym zauważa Zuzanna Cupriak, że o ile Konstytucja RP oraz ustawodawstwo zwykłe posługuje się nazewnictwem poszczególnych płci, o tyle ich zamknięty katalog wynika z aktów normatywnych niższej rangi[11].

W krajowym porządku prawnym unormowano dwie płcie człowieka, tj. płeć żeńską („kobieta") oraz płeć męską („mężczyzna")[12]. W tym ujęciu widoczne jest silne, a przy tym wzajemne oddziaływanie koncepcji sformułowanych w naukach biologicznych i medycznych[13]. Nauki biologiczne dokonują bowiem rozróżnienia na płeć żeńską, męską oraz obojnactwo na podstawie cech pierwszo-, drugo- i trzeciorzędnych. Z kolei w naukach medycznych wyróżnia

[11] Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 6 grudnia 2023 r. w sprawie wzorów karty urodzenia i karty martwego urodzenia (Dz.U. z 2023 r., poz. 2733); Z. Cupriak, *Prawne pojęcie płci człowieka*, 2024, Legalis.

[12] J.M. Łukasiewicz, *Prawne aspekty zmiany płci w wybranych państwach europejskich*, Toruń 2022, s. 7.

[13] Szerszej: G. Krawiec, *Koncepcje płci człowieka a prawo administracyjne*, Warszawa 2015, s. 21–22.

się kategorię tzw. płci prawnej (metrykalnej, socjalnej), rozumianej jako „płeć podana przy urodzeniu lub ustalona przed sądem”[14]. Warto jednak podkreślić, że w obecnym stanie prawnym nie jest możliwe przypisanie człowiekowi obojnactwa w rozumieniu prawnym czy też płci społeczno-kulturowej[15].

Płeć jest zatem cechą (właściwością) biologiczną każdego człowieka, nieprzesądzającą *in abstracto* o jej prawnie relewantnym znaczeniu[16]. Po pierwsze, nie każda właściwość biologiczno-fizjologiczna może stanowić cechę prawnie istotną. Po drugie, płeć jako metrykalna kategoria klasyfikacyjna należy do właściwości „wrażliwych” z perspektywy uznania za dopuszczalny wyjątek od konstytucyjnej klauzuli równości. Oznacza to, że zastosowanie kryterium płci wymaga szczególnej rozwagi ustawodawcy, obejmującej relewantność, proporcjonalność oraz związek z normami konstytucyjnymi[17]. Sąd konstytucyjny zauważył bowiem, że „po pierwsze, wprowadzone przez prawodawcę różnicowania muszą być racjonalnie uzasadnione. Muszą one mieć związek z celem i treścią przepisów, w których zawarta jest kontrolowana norma. Po drugie, waga interesu, któremu ma służyć różnicowanie podmiotów podobnych, musi pozostawać w odpowiedniej proporcji do wagi interesów, które zostaną naruszone w wyniku ich różnego traktowania. Po trzecie, różnicowanie podmiotów podobnych musi znajdować podstawę w wartościach, zasadach lub normach konstytucyjnych”[18].

W kontekście podjętej problematyki, celem dla zapewnienia równości w znaczeniu materialnym – przy stanowieniu mechanizmów wyrównawczych, konieczne jest wykazanie, że: 1) swoistym „jądrem” wokół którego skoncentrowana jest nierówność faktyczna wymagająca korekty poprzez ustanowienie określonego rozwiązania normatywnego jest płeć (wówczas jest ona cechą prawnie relewantną)[19]; 2) istnieje zachowana równowaga między uchybieniem równości jako wartości konstytucyjnej a osiągniętą korzyścią przez interes publiczny[20]; 3) kryterium płci pozostaje w adekwatnym i bezpośrednim związku z celem i treścią regulacji.

---

[14] R. Ziemińska, *Płynność płci biologicznej i performatywność płci kulturowej*, „Kultura i Edukacja” 2015, nr 3, s. 249.

[15] Z. Cupriak, op. cit.

[16] Szerzej: A. Śledzińska-Simon, *Zasada równości i zasada niedyskryminacji w prawie Unii Europejskiej*, „INFOS. Zagadnienia społeczno-gospodarcze” 2011, nr 13, s. 3.

[17] Orzeczenie TK z 3 września 1996 r., sygn. akt K 10/96; M. Chmaj, *Równość wobec prawa i zakaz dyskryminacji*, [w:] M. Chmaj (red.), *Konstytucyjne wolności i prawa w Polsce*, Warszawa 2023, s. 98; M. Bajor-Stachańczyk, *Równouprawnienie kobiet i mężczyzn w wybranych obszarach oraz w przepisach mających na celu przeciwdziałanie dyskryminacji ze względu na płeć w Polsce*, „Zeszyty Prawnicze BAS” 2023, nr 1, s. 100.

[18] Wyrok TK z 2 kwietnia 2003 r., sygn. akt K 13/02.

[19] K. Urbaniak, *Płeć a realizacja praw wyborczych*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie” 2015, nr 9, s. 53.

[20] Ze względu na ograniczenia objętościowe, wymóg ten nie będzie przedmiotem analizy niniejszego artykułu. Zagadnienie proporcjonalności zostało dotychczas szeroko zaprezentowane

W literaturze przedmiotu zaznacza się jednocześnie szczegółowe wymogi kreowania mechanizmów wyrównawczych. Za Michałem Ziółkowskim należy podkreślić, że „wyróżnienie uprzywilejowania wyrównawczego jako odrębnej kategorii prawa konstytucyjnego wymaga w szczególności: (…) wskazania jego konstytucyjnej podstawy prawnej (…); rekonstrukcji przedmiotu obowiązku wynikającego z normy stanowiącej podstawę uprzywilejowania (…) określenia katalogu uprawnionych (…) wyznaczenia jego zakresu temporalnego (…) sprecyzowania wymogów testu kontroli konstytucyjności przepisów wprowadzających uprzywilejowanie (…)”[21].

Niezależnie od przyjmowanej grupy kryteriów warto nadmienić, że nadużycie jednego z tych elementów wiąże się z ryzykiem arbitralności przejawiającej się jako dyskryminacja ze względu na płeć[22]. Zakaz ten wyrażono w ramach klauzuli antydyskryminacyjnej (art. 32 ust. 2 Konstytucji RP), według której „nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiejkolwiek przyczyny”. Do kryterium płci odnosi się *expressis verbis* art. 233 ust. 2 ustawy zasadniczej, dotyczący stanowienia ograniczeń w czasie stanu nadzwyczajnego – „niedopuszczalne jest ograniczenie wolności i praw człowieka i obywatela wyłącznie z powodu (…) płci (…)”[23]. Jeżeli zakaz ten odnosi się do sytuacji ekstraordynaryjnych w czasie bytu państwowości, to tym bardziej obowiązuje w toku jego „normalnego funkcjonowania”. Powyższe stanowisko znajduje odzwierciedlenie w brzmieniu art. 33 Konstytucji RP, statuującym zasadę równouprawnienia kobiet i mężczyzn.

W ujęciu ustrojowym znaczenie owej klauzuli przejawia się w tym, że wszelkie odstępstwa od dyspozycji z niej wynikającej powinny mieć charakter nader wyjątkowy[24]. Determinuje ona zatem proces stanowienia i stosowania prawa[25] w ten sposób, że zakaz dyskryminacji ze względu na płeć nie ma charakteru deklaratoryjnego, lecz stanowi istotny i zarazem wiążący – wobec

---

w literaturze przedmiotu: A. Śledzińska-Simon, *Analiza proporcjonalności ograniczeń konstytucyjnych praw i wolności. Teoria i praktyka*, Wrocław 2019; A. Stępkowski, *Zasada proporcjonalności w europejskiej kulturze prawnej. Sądowa kontrola władzy dyskrecjonalnej w nowoczesnej Europie*, Warszawa 2010; A. Stępkowski, *Między sprawiedliwością a treścią prawa stanowionego: kształtowanie się zasady proporcjonalności w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, „Kwartalnik Prawa Publicznego” 2006, nr 1.

[21] M. Ziółkowski, *Uprzywilejowanie wyrównawcze*, „Państwo i Prawo” 2016, nr 4, s. 99

[22] A. Kordik, *Wieloaspektowość zasady równości*, [w:] J. Blicharz, M. Błażewski, T. Kocowski, A. Kordik (red.), *Zasada równości wobec prawa a wykluczenie społeczne. Wybrane problemy i zagadnienia*, Wrocław 2023, s. 13.

[23] K. Eckhardt, *Stan nadzwyczajny jako instytucja polskiego prawa konstytucyjnego*, Przemyśl–Rzeszów 2012, s. 94; K. Prokop, *Stany nadzwyczajne w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, Białystok 2005, s. 135.

[24] P. Tuleja, *Uwagi do art. 33*, [w:] P. Tuleja (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2023, s. 130–131.

[25] J. Podgórska-Rykała, *Polityka równości płci – wybrane regulacje prawa międzynarodowego i europejskiego*, „Roczniki Administracji i Prawa” 2015, nr 2, s. 58.

organów władzy publicznej – standard konstytucyjny. Równość płci postrzegać można zatem jako jeden z determinantów sprawowania władzy publicznej oraz jako swoisty rygor nałożony przez Naród – jako suwerena – na swoich przedstawicieli, którzy w toku swej działalności powinni urzeczywistniać tę wysoko cenioną wartość ustrojową. W tym sensie klauzula równouprawnienia płci wyznacza nie tylko granice dopuszczalnej ingerencji w konstytucyjne prawa i wolności człowieka i obywatela, lecz określa również pozytywny kierunek działań państwa. Jednocześnie norma prawna wynikająca z art. 33 Konstytucji RP doprecyzowuje („wzmacnia") ogólną zasadę równości (art. 32 Konstytucji RP)[26].

W porządku konstytucyjnym każdego państwa występują okoliczności naruszające równość szans, sytuacji i rezultatów, które implikują wprowadzenie mechanizmów wyrównawczych. Pod ich pojęciem należy rozumieć rozwiązania prawne, mające na celu kompensowanie nierówności występujących w społeczeństwie[27]. Owe swoiste „przywileje" służą zapewnieniu równości faktycznej[28], a – jak słusznie zauważa Joanna Podgórska-Rykała – „równość powinna stać się rezultatem działania prawa"[29]. Ich istotę stanowi zróżnicowanie sytuacji prawnej przy jednoczesnym założeniu, że odstępstwo od klauzuli równości ma charakter czasowy lub sytuacyjny.

Przyczyny stanowienia mechanizmów tzw. uprzywilejowania wyrównawczego można podzielić na kilka, przenikających się wzajemnie grup:

1) nierówności historyczne – odnoszą się one do zakotwiczonej w przeszłości marginalizacji osób określonej płci, która wywarła trwały wpływ na ich obecną pozycję. Dotyczą w szczególności ograniczonego dostępu kobiet do stanowisk decyzyjnych (kierowniczych) – zjawisko tzw. szklanego sufitu[30];
2) nierówności strukturalne – dotyczą utrwalonych mechanizmów funkcjonowania instytucji społecznych, które prowadzą do uprzywilejowania przedstawicieli jednej płci kosztem drugiej. „Odnoszą się do kryteriów określających zyski ekonomiczne na rynku pracy, które w sposób niezamierzony i nieświadomy są kształtowane przez przekonania związane z płcią dotyczące niższej wartości umiejętności kobiet, ich kompetencji i zdolności"[31], w szczególności koncentracja zatrudnienia kobiet w sektorach gorzej wynagradzanych;

---

[26] Wyrok TK z 5 grudnia 2000 r., sygn. akt K 35/99.

[27] J. Podgórska-Rykała, *Zasada równości płci – wybrane regulacje prawa krajowego*, „Roczniki Administracji i Prawa" 2017, nr 17, s. 25.

[28] M. Bajor-Stachańczyk, op. cit., s. 101.

[29] J. Podgórska-Rykała, *Polityka równości…*, s. 59.

[30] B. Totleben, W. Domagała, *Efekt szklanego sufitu w radach nadzorczych i zarządach polskich spółek akcyjnych*, „Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie" 2024, nr 2, s. 79–94.

[31] European Research Council, *Nierówności strukturalne hamujące rozwój kobiet*, https://cordis.europa.eu/article/id/435736-how-structural-inequalities-within-society-hold-women-back/pl (data dostępu: 11.07.2026).

3) przeciwdziałanie dyskryminacji pośredniej – skoncentrowane na kontrakcji wobec sytuacji, w których pozornie neutralne kryteria lub praktyki prowadzą do niekorzystnych skutków dla jednej z płci, bez obiektywnego uzasadnienia[32]. Za przykład może służyć wymóg obligatoryjnych i występujących w krótkich interwałach czasowych szkoleń pracowniczych, które nie korespondują z biologicznym planem założenia rodziny;
4) względy społeczno-ekonomiczne – wynikają z potrzeby zapewnienia efektywnego wykorzystania zasobów ludzkich oraz zwiększenia udziału kobiet w życiu gospodarczym i publicznym. Ukierunkowane są na przeciwdziałanie stereotypu tradycyjnej roli kobiety jako członka rodziny „zajmującego się domem i wychowaniem dzieci". Spłaszczane są poprzez programy aktywizujące aktywność zawodową kobiet;
5) przeciwdziałanie („przełamywanie") barierom biologiczno-kulturowym – służą eliminowaniu zarówno uwarunkowań wynikających z różnic biologicznych (w szczególności związanych z macierzyństwem[33]), jak i utrwalonych stereotypów ról płciowych oraz norm społecznych ograniczających rzeczywistą równość szans. Bariery te mają charakter pozaprawny, jednak wymagają reakcji prawodawcy poprzez odpowiednie instrumenty normatywne i polityki publiczne.

Związek między kryterium płci a specyfiką regulowanego problemu

Jak wynika z poczynionych rozważań, problematyka stanowienia mechanizmów wyrównawczych odnosi się zasadniczo do pozycji społecznej kobiety. Koresponduje to ze stanowiskiem Trybunału Konstytucyjnego, który zauważył, że „w rzeczywistości społecznej kobieta zajmuje z reguły pozycję słabszą (co jest m.in. wynikiem szczególnej roli kobiety w zakresie macierzyństwa i wychowania dzieci), istnieje konstytucyjne uzasadnienie dla wprowadzania regulacji nadających kobiecie pewne przywileje w porównaniu z mężczyzną, bo jest to instrument prowadzący do zapewnienia kobiecie rzeczywistego równouprawnienia"[34]. To z kolei znajduje swoje odzwierciedlenie w badaniach opinii społecznej z 2023 r., według których 38% respondentów

[32] J. Pacian, A. Pacian, A. Daniluk-Jarmoniuk, *Dyskryminacja bezpośrednia i pośrednia jako problem prawny i społeczny*, „Roczniki Nauk Prawnych" 2012, nr 3, s. 85–87.

[33] Co do uznania takiej przyczyny za uzasadniającą wprowadzenie instrumentu wyrównawczego pojawiają się wątpliwości. Zob. wyrok TK z 23 października 2007 r., sygn. akt P 10/07; A. Śledzińska-Simon, *Kobiety i płeć w Konstytucji*, „Państwo i Prawo" 2022, nr 10, s. 81.

[34] Orzeczenie TK z 29 września 1997 r., sygn. akt K 15/97. Szerzej: M. Ziółkowski, *Zasada równości kobiet i mężczyzn*, „Państwo i Prawo" 2016, nr 2, s. 96–111.

podziela pogląd, że kobiety są gorzej traktowane przez rząd, a 28% uważa tak w odniesieniu do działań podejmowanych przez policję[35].

Ogólnie zarysowany problem społeczny nie stanowi uzasadnienia dla wprowadzania mechanizmów korekcyjnych we wszystkich aspektach życia politycznego i społeczno-gospodarczego. Prawodawca, podejmując rozstrzygnięcie ustawodawcze o kreacji instrumentu uprzywilejowania wyrównawczego, powinien wykazać związek między płcią jako kryterium wprowadzanego różnicowania a regulowanym problemem. Dla zapewnienia poszanowania dla wspomnianej klauzuli równości związek ten musi mieć charakter bezpośredni i relewantny[36].

Przybiera on tę postać, jeżeli płeć stanowi cechę istotną z perspektywy regulowanej problematyki. Innymi słowy, jest ona swoistym „jądrem" występujących nierówności. Istnieją zatem obiektywne różnice w sytuacji kobiet i mężczyzn. Płeć musi być zatem skorelowana z naturą problemu. W związku z tym proces wyrównawczy powinien być poprzedzony analizami i w następstwie tego oparty na obiektywnych oraz weryfikowalnych danych[37]. Szczególnie istotne stają się dane empirycznie weryfikowalne. Dodatkowo zróżnicowanie musi mieć charakter funkcjonalny. Oznacza to, że niedopuszczalne jest ustanawianie takowych mechanizmów, które nie są zdolne do korekty otoczenia zewnętrznego. Muszą cechować się one zdolnością korekcyjną rozumianą jako możliwość oddziaływania na nierówności[38].

W kontekście płci jako „jądra", wokół którego skoncentrowany jest problem społeczny, wydaje się nieadekwatne wprowadzenie omawianych rozwiązań normatywnych, gdy identyfikowane nierówności dotyczą w porównywalnym stopniu zarówno kobiet, jak i mężczyzn. W takim przypadku nie zachodzi relewantność płci, a stanowione różnicowanie przybiera charakter arbitralny. Na ustawodawcy ciąży zatem obowiązek wykazania, że problem społeczny występuje ze względu na płeć, a jego skutki dotykają jej jednych przedstawicieli[39]. Dysproporcja ta musi przybierać charakter systemowy, utrwalony i skoncentrowany na jednej z płci. Należy mieć bowiem na uwadze, że nierówności mogą wynikając z czynników innych niż płeć (np. miejsce zamieszkania, poziom wykształcenia). Mając na uwadze uznanie równości za zasadę ustrojową, nie jest dopuszczalne instrumentalizowanie kryteriów uzasadniających wprowadzenie ograniczenia w równym traktowaniu podmiotów prawa.

---

[35] *Równość płci? Jeszcze nie w Polsce*, https://www.ipsos.com/pl-pl/rownosc-plci-jeszcze-nie-w-polsce (data dostępu: 11.07.2026).

[36] A. Rytel-Warzocha, *„Dyskryminacja pozytywna" jako przejaw urzeczywistnienia zasady sprawiedliwości społecznej*, „Gdańskie Studia Prawnicze" 2016, t. 35, s. 391.

[37] M. Ziółkowski, *Zasada równości*…, s. 103.

[38] J. Jaskulska, *Wiek emerytalny – uzasadnione zróżnicowanie czy przejaw dyskryminacji? Uwagi na tle ewolucji orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, „Roczniki Administracji i Prawa" 2021, nr 21, s. 540.

[39] Wyrok TK z 23 października 2007 r., sygn. akt P 10/07.

Po spełnieniu testu relewantności płci konieczne jest wykazanie zdolności korekcyjnej zastosowanego środka prawnego, rozumianej jako zdatność oddziaływania na zidentyfikowane nierówności. Istotna jest przy tym jego efektywność, a nie deklaratywność. W ten sposób wykluczyć należy instrumenty normatywne pozorne (symboliczne) od tych kwalifikujących się cechą transformacyjną. Zdolność wyrównawcza powinna być ukierunkowana na przeciwdziałanie źródłu nierówności[40], a nie zaś jedynie na jej skutkach. Implikuje to konieczność rozważenia podatności strukturalnej i systemowej. Ustawodawca powinien być w stanie wykazać, że wprowadzone rozwiązania doprowadzą do zmian, takich jak zwiększenie reprezentacji niedoreprezentowanej płci, zmniejszenie luki płacowej czy poprawa dostępu do określonych dóbr społecznych. W przeciwnym razie mechanizm uprzywilejowania wyrównawczego zatraca swoją funkcję kompensacyjną.

Należy też wspomnieć o ryzyku utrwalenia stereotypów poprzez nadmierne stosowanie mechanizmów korekcyjnych, które to uprzedzenia powinny być przezeń niwelowane. Statuowanie rozwiązań wyrównawczych może bowiem prowadzić do reprodukcji uproszczonych wyobrażeń o społecznych rolach kobiet i mężczyzn. Dlatego też ich kreowanie powinno być skorelowane z prowadzeniem kampanii społecznych[41]. Konieczne jest zatem, aby projektowane środki prawne były sformułowane w sposób neutralny (bez nadmiernej ekspresji politycznej). W tym kontekście warto zaznaczyć, że dopuszczalność uprzywilejowania wyrównawczego uzależniona jest od jego tymczasowego i celowego charakteru. Środki te powinny być stosowane jedynie do momentu osiągnięcia rzeczywistej równości szans[42], a ich utrzymywanie, mimo ustania przesłanek faktycznych, może prowadzić do utrwalenia nieuzasadnionych różnic w traktowaniu.

Związek między wprowadzanym mechanizmem wyrównawczym a normą konstytucyjną

Zdaniem autora w zakresie kreowania mechanizmów wyrównawczych istotne jest wykazanie poszanowania dla innych norm konstytucyjnych. Należy jednak zauważyć, że z perspektywy prawnej instrument korekcyjny stanowi odstępstwo od zasady równości wobec prawa, a sama Konstytucja RP nie kreuje *expressis verbis* owego pozytywnego obowiązku ustawodawcy.

---

[40] A. Ludera-Ruszel, *Działania pozytywne jako instrument realizacji zasady równego traktowania kobiet i mężczyzn w zatrudnieniu*, „Annales Universtatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G" 2015, nr 2, s. 137.

[41] N. Kosakowska-Berezecka, P. Pawlicka, A. Kalinowska-Żeleźnik, *New female roles versus gender stereotypes – situation of women in the public sphere*, [w:] M. Lipowski, Z. Nieckarz (red.), *Empiryczne oblicza psychologii zarządzania*, Gdynia 2012, s. 194.

[42] A. Rytel-Warzocha, op. cit., s. 393.

Trzeba zgodzić się z Agatą Luderą-Ruszel, że „działań pozytywnych nie należy rozważać w kategoriach wyjątku czy odstępstwa od zasady równości”[43]. Jak zauważono, wynika z tego ich cel – wyeliminowanie źródła pierwotnej nierówności faktycznej, a więc zapewnienie równości w znaczeniu materialnym. W tym sensie mechanizmy wyrównawcze stanowią nie tyle ograniczenie zasady równości, ile instrument służący jej pełnej konkretyzacji.

W związku z tym za M. Ziółkowskim warto zaznaczyć, że konieczność podejmowania działań korekcyjnych może wynikać z samej klauzuli równości, ale również zasad sprawiedliwości społecznej[44]. Koresponduje to z poglądem Trybunału Konstytucyjnego, który podkreślił, że „ocena konstytucyjności regulacji socjalnych różnicujących sytuację prawną kobiet i mężczyzn powinna być co do zasady dokonywana w oparciu o zasadę równości. Różnicowanie sytuacji prawnej jest dopuszczalne, jednak tylko wtedy, gdy przemawiają za tym inne, istotne argumenty konstytucyjne, np. zasada sprawiedliwości społecznej, nakazująca stworzenie kobiecie równoprawnej pozycji wobec mężczyzny”[45].

Nie bez znaczenia pozostaje również zasada ochrony godności człowieka (art. 30 Konstytucji RP), której poszanowanie jest obowiązkiem władz publicznych[46]. Godność osoby ludzkiej jako wartość konstytucyjna stanowi podstawę porządku prawnego, ale również jest jednym z determinantów stosowania Konstytucji RP. Ustrojodawca uznał ją bowiem za jeden z elementów „niewzruszonej podstawy Rzeczypospolitej Polskiej”. Nierówności strukturalne i utrwalone formy wykluczenia mogą prowadzić do naruszenia tej wartości, co uzasadnia podejmowanie działań o charakterze korekcyjnym.

Należy podkreślić, że relacja mechanizmów wyrównawczych do norm konstytucyjnych nie ma charakteru uniwersalnego i wymaga każdorazowej oceny w konkretnym stanie problemowym. Wydaje się, że ustawodawca powinien wykazać, że różnicowanie (po spełnieniu testu proporcjonalności oraz dodatkowych kryteriów wypracowanych w literaturze przedmiotu i orzecznictwie) nie narusza norm konstytucyjnych i jest uzasadnione realizacją określonych wartości i zasad konstytucyjnych.

Podsumowanie

Z przeprowadzonych rozważań wynika, że płeć jako właściwość biologiczna człowieka nie jest uznawana *in genere* za cechę prawnie relewantną.

---

[43] A. Ludera-Ruszel, op. cit., s. 134.

[44] M. Ziółkowski, *Uprzywilejowanie wyrównawcze…*, s. 99; Szerzej: A. Domańska, *Zasady sprawiedliwości społecznej we współczesnym prawie konstytucyjnym*, Łódź 2001.

[45] Wyrok TK z 5 grudnia 2000 r., sygn. akt K 35/99.

[46] Szerzej: S. Zieliński, *Rozumienie godności człowieka i jej znaczenie w procesie stanowienia i stosowania prawa. Propozycja testu zgodności regulacji prawnych z zasadą godności człowieka*, „Przegląd Sejmowy” 2019, nr 4, s. 107–127.

Jej „istotność" uzależniona jest bowiem od występującego problemu społecznego. W związku z tym, że Konstytucja RP formułuje ogólną klauzulę równości wobec prawa, każdorazowo wymaga się wykazania, iż występuje bezpośredni związek między kryterium płci a wprowadzanym instrumentem prawnym. Niemniej jednak mechanizmów uprzywilejowania wyrównawczego nie należy traktować jako odstępstwo od wspomnianej zasady ustrojowej. Służą one urzeczywistnieniu równości w znaczeniu materialnym poprzez przeciwdziałanie źródłu dysproporcji.

Wskazać należy na otwarty katalog przyczyn dla stanowienia mechanizmów korekcyjnych. Może to być wyeliminowanie nierówności historycznych, strukturalnych, przeciwdziałanie dyskryminacji pośredniej, barierom biologiczno-kulturowym czy dążenie do zmiany względów społeczno-ekonomicznych. Istotne jest jednak, aby występowała dysproporcja w zakresie traktowania przedstawicieli określonej płci. Wydaje się nieadekwatne wprowadzenie analizowanych rozwiązań normatywnych, gdy identyfikowane nierówności dotyczą w porównywalnym stopniu zarówno kobiet, jak i mężczyzn.

Dopuszczalność uprzywilejowania wyrównawczego pozostaje ściśle uzależniona od jego celowego (np. sytuacja kobiety w ciąży) albo tymczasowego charakteru. Mechanizmy te powinny być stosowane wyłącznie do momentu osiągnięcia rzeczywistej równości szans, stanowiąc instrument przejściowy, ukierunkowany na eliminację konkretnych dysproporcji. Utrzymywanie ich, mimo ustania przesłanek faktycznych, prowadziłoby natomiast do utrwalenia nieuzasadnionych różnic w traktowaniu, a tym samym do naruszenia aksjologicznych podstaw zasady równości.

Wykaz literatury

Bajor-Stachańczyk M., *Równouprawnienie kobiet i mężczyzn w wybranych obszarach oraz w przepisach mających na celu przeciwdziałanie dyskryminacji ze względu na płeć w Polsce*, „Zeszyty Prawnicze BAS" 2023, nr 1.

Chmaj M., *Równość wobec prawa i zakaz dyskryminacji*, [w:] M. Chmaj (red.), *Konstytucyjne wolności i prawa w Polsce*, Wolters Kluwer, Warszawa 2023.

Cupriak Z., *Prawne pojęcie płci człowieka*, 2024, Legalis.

Domańska A., *Zasady sprawiedliwości społecznej we współczesnym prawie konstytucyjnym*, Wyd. UŁ, Łódź 2001.

Eckhardt K., *Stan nadzwyczajny jako instytucja polskiego prawa konstytucyjnego*, Wyższa Szkoła Prawa i Administracji, Przemyśl–Rzeszów 2012.

Garlicki L., Zubik M., *Uwagi do art. 32*, [w:] L. Garlicki, M. Zubik (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 2, 2016, Lex.

Jaskulska J., *Wiek emerytalny – uzasadnione zróżnicowanie czy przejaw dyskryminacji? Uwagi na tle ewolucji orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, „Roczniki Administracji i Prawa" 2021, nr 21.

Kordik A., *Wieloaspektowość zasady równości*, [w:] J. Blicharz, M. Błażewski, T. Kocowski, A. Kordik (red.), *Zasada równości wobec prawa a wykluczenie społeczne. Wybrane problemy i zagadnienia*, Wyd. UWr, Wrocław 2023.

Kosakowska-Berezecka N., Pawlicka P., Kalinowska-Żeleźnik A., *New female roles versus gender stereotypes – situation of women in the public sphere*, [w:] M. Lipowski, Z. Nieckarz (red.), *Empiryczne oblicza psychologii zarządzania*, Wyższa Szkoła Administracji i Biznesu im. E. Kwiatkowskiego, Gdynia 2012.

Krawiec G., *Koncepcje płci człowieka a prawo administracyjne*, Biuro RPO, Warszawa 2015.

Ludera-Ruszel A., *Działania pozytywne jako instrument realizacji zasady równego traktowania kobiet i mężczyzn w zatrudnieniu*, „Annales Universtatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G" 2015, nr 2.

Łukasiewicz J.M., *Prawne aspekty zmiany płci w wybranych państwach europejskich*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2022.

Pacian J., Pacian A., Daniluk-Jarmoniuk A., *Dyskryminacja bezpośrednia i pośrednia jako problem prawny i społeczny*, „Roczniki Nauk Prawnych" 2012, nr 3.

Podgórska M., Rakowski M., *Powszechna historia państwa i prawa: wybór tekstów źródłowych*, Tomczak, Łódź 2005.

Podgórska-Rykała J., *Polityka równości płci – wybrane regulacje prawa międzynarodowego i europejskiego*, „Roczniki Administracji i Prawa" 2015, nr 2.

Podgórska-Rykała J., *Zasada równości płci – wybrane regulacje prawa krajowego*, „Roczniki Administracji i Prawa" 2017, nr 17.

Prokop K., *Stany nadzwyczajne w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, Temida 2, Białystok 2005.

Rytel-Warzocha A., *„Dyskryminacja pozytywna" jako przejaw urzeczywistnienia zasady sprawiedliwości społecznej*, „Gdańskie Studia Prawnicze" 2016, t. 35.

Sadowski A., *Konstruowanie społeczeństwa pluralistycznego jako rozwiązywanie sprzeczności pomiędzy różnorodnością a wspólnotą*, „Pogranicze. Studia Społeczne" 2013, t. 22.

Stępkowski A., *Między sprawiedliwością a treścią prawa stanowionego: kształtowanie się zasady proporcjonalności w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, „Kwartalnik Prawa Publicznego" 2006, nr 1.

Stępkowski A., *Zasada proporcjonalności w europejskiej kulturze prawnej. Sądowa kontrola władzy dyskrecjonalnej w nowoczesnej Europie*, Liber, Warszawa 2010.

Śledzińska-Simon A., *Analiza proporcjonalności ograniczeń konstytucyjnych praw i wolności. Teoria i praktyka*, Wyd. UWr, Wrocław 2019.

Śledzińska-Simon A., *Kobiety i płeć w Konstytucji*, „Państwo i Prawo" 2022, nr 10.

Śledzińska-Simon A., *Zasada równości i zasada niedyskryminacji w prawie Unii Europejskiej*, „INFOS. Zagadnienia społeczno-gospodarcze" 2011, nr 13.

Totleben B., Domagała W., *Efekt szklanego sufitu w radach nadzorczych i zarządach polskich spółek akcyjnych*, „Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie" 2024, nr 2.

Truszkowski M., Warston A., *Glosa do Wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 13 grudnia 2022 r., sygn. akt K 3/22*, „Przegląd Sejmowy" 2024, nr 3–4.

Tuleja P., *Uwagi do art. 33*, [w:] P. Tuleja (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2023.

Uniejewski J., Pazura A., *Zasada równości wobec prawa – naruszenia a dyskryminacja*, „Humanistyczne Zeszyty Naukowe – Prawa Człowieka" 2013, nr 16.

Urbaniak K., *Płeć a realizacja praw wyborczych*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie" 2015, nr 9.

Witkowska M., *Zasada równości w stosunkach pracy na tle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2011, nr 1.
Zieliński S., *Rozumienie godności człowieka i jej znaczenie w procesie stanowienia i stosowania prawa. Propozycja testu zgodności regulacji prawnych z zasadą godności człowieka*, „Przegląd Sejmowy" 2019, nr 4.
Ziemińska R., *Płynność płci biologicznej i performatywność płci kulturowej*, „Kultura i Edukacja" 2015, nr 3.
Ziółkowski M., *Uprzywilejowanie wyrównawcze*, „Państwo i Prawo" 2016, nr 4.
Ziółkowski M., *Zasada równości kobiet i mężczyzn*, „Państwo i Prawo" 2016, nr 2.

Summary

Gender as a criterion for differentiating the legal status of natural persons – constitutional and legal principles underpinning the establishment of compensatory preferential treatment mechanisms

Keywords: law, principle of equality, equal rights, gender criterion, discrimination, differentiation of legal status, equality before the law.

Although equality before the law and equality of rights are formally guaranteed in the Constitution of the Republic of Poland, absolute equality does not exist. At the same time, the various circumstances in the country, particularly socio-economic ones, necessitate differentiation in the legal status of individuals and citizens based on a legally relevant characteristic. This situation also arises in the context of the distinction between women and men. In fact, there are circumstances of actual disparity in the realisation of the rights of one gender compared to the other. In such cases, the legislature may establish corrective mechanisms – legal institutions aimed at levelling the playing field and ensuring equality for a specific social group. This publication aims to determine the grounds for the admissibility of such mechanisms. The analysis uses a formal-dogmatic approach, combined with axiological and sociological methods, and includes a review of the relevant literature. The findings suggest that the creation of compensatory preferential mechanisms should be exceptionally rare. In the absence of a uniform normative framework for establishing them, it is necessary to determine whether gender is a specific source of inequality and whether there is a direct and adequate link between gender and the social problem in question. Any compensatory mechanism must address the root cause of actual inequality and be proportionate to the breach of equality in the formal sense. Furthermore, the state's positive obligation must be fulfilled in accordance with other constitutional norms.